

פרק ז': ראשית חיינו בארץ

ראשית חיינו בארץ

1948 - העליה ארצה

האוניה בה נסענו היתה גדושה בפליטים, ניצולי שואה שנאספו ובאו מאירופה השסועה והמדממת. אנשים שבעי נדודים, תשושים ועייפים, פגועי גוף ונפש, שאיבדו את משפחתם ואת כל עולמם, עדיין רחוקים מהמנוחה והנחלה שאליה קיוו. כשהגענו לבסוף ארצה, ב-19 בספטמבר 1948, הייתי

מלחמת העצמאות, פלורנטיין (ת"א), 1948
אימי ואני יחד עם משה, בנה של דודה אסתר

תינוקת בת חצי שנה. מלחמת השחרור הייתה עדיין בעיצומה. אבי, בשל הרקע הצבאי שלו, גויס מיד לשירות צבאי בצה"ל.

גלי העלייה בשנים 1948-1950: קשיים ובעיות

כאשר הכריז דויד בן גוריון על הקמת המדינה היהודית בארץ ישראל היו בארץ כ-600 אלף יהודים. מיד לאחר הכרזת המדינה, פלשו אליה שבעה צבאות ערב במטרה לחסלה ופרצה מלחמת העצמאות. כבר במהלך המלחמה הקשה והממושכת, ומיד עם סיומה, החל גל עליה גדול מציף את הארץ. יהודים מכל הגלויות הגיעו אל המדינה הצעירה שזה עתה נוסדה. באותה עת נחקקו גם חוק השבות וחוק האזרחות. הארץ פתחה שעריה לכל יהודי באשר הוא, והכפילה, תוך זמן קצר ביותר, את מספר תושביה. בין העולים הרבים היו גם עולים בלתי לגאלים, שהגיעו ממחנות העקורים וממחנות המעצר הבריטיים בקפריסין, שרידי מחנות ההשמדה ופליטי מלחמה, עולים רבים מארצות צפון אפריקה, ועוד ועוד. הבית החדש בארץ ישראל היה בשבילם בבחינת תקווה אחרונה.

כך, בכורח הנסיבות, הלכה והתגשמה מטרתה החשובה ביותר של הציונות; הפיכת ארץ ישראל לבית הלאומי של העם היהודי ומתן אפשרות לכל יהודי להקים בה את ביתו. המטרה הנוספת הייתה, כמובן, הגדלה משמעותית של הרוב היהודי בארץ. מטרות חשובות אלו הושגו מעל לכל ספק. אלא שהמדינה הצעירה, שהייתה שרויה במלחמת הישרדות קשה, לקחה על עצמה את האחריות על אזרחיה ולא היו בידה די אמצעים כספיים למימון קליטתם של העולים הרבים. היא התקשתה לספק להם מקורות פרנסה ופתרונות דיור. הונהגה מדיניות ה"צנע" - קיצוב, כדי שכמויות המזון המוגבלות תספקנה לכולם באופן שווה. האנשים קנו באמצעות פנקסי נקודות ששימשו לרכישת מזון, הנעלה והלבשה. תורים ארוכים השתרכו ליד החנויות שבהן חולקו המצרכים המוקצבים והתפתח "שוק שחור" בלתי חוקי.

שהינו בביתם, היה אבי מגויס לצבא. הוא השתחרר רק עם תום המלחמה בשנת 1949. לאחר שחרורו, החל אבי לחפש בית עבורנו. בתחילה ביקשו הורי להתקבל לקיבוץ עין המפרץ או לכפר מסריק, שני קיבוצי ה"שומר הצעיר" בהם חיו המדריכים של אימי מימי היותה בתנועה.

1948

יש לזכור כי מספר הנקלטים היה רב ממספר הקולטים, מצב בלתי הגיוני וכמעט בלתי אפשרי. בעיית הדיור הייתה הקשה ביותר - היכן מאכלסים את המוני העולים שהגיעו ארצה? תחילה הם שוכנו במחנות בריטיים נטושים ובבתים שנחשבו כ"רכוש נטוש", כלומר בתים שננטשו ע"י הערבים במנוסתם בעת המלחמה, בעיקר בערים המעורבות: יפו, עכו, ירושלים, חיפה, רמלה ולוד, ומאוחר יותר גם באר שבע, אשקלון ובית שאן.

כשלחץ העליה גבר, שוכנו העולים באולמות גדולים, בצפיפות רבה, בתנאי תברואה ירודים ובחוסר פרטיות. המצוקה הייתה רבה. הוצע להקים מחנות מעבר זמניים שנקראו "מעברות", שתפקידן היה לקלוט את העולים באופן זמני.

כך הוקמו, עד סוף שנת 1950, 62 מעברות ברחבי הארץ. תחילה גרו העולים באוהלים, אח"כ בפחונים ולבסוף בצריפים. האנשים באו מתרבויות ומארצות שונות. כל משפחה הייתה צריכה לדאוג לעצמה. תנאי החיים היו קשים מאוד; הגשם דלף, התורים לקבלת המזון התארכו וכן גם התורים לשירותים. התנאים ההיגייניים היו בלתי נסבלים והצפיפות רבה.

רק בתום שנתיים של שהות במעברה, החלו המשפחות להתפנות ליישובי הקבע במושב העובדים החדשים, בעיירות הפיתוח, ובשיכונים בערים השונות ברחבי הארץ.

זו הייתה המציאות בארץ, שאליה נקלעו הורי בעלותם ארצה בשנת 1948.

אימי ואני נשלחנו למחנה העולים ברעננה, מחנה אוהלים שהוקם בלב הפרדסים. בלילות שמענו את התנים מייללים, ולא פעם גם באו לבקרנו... התנאים היו קשים מאוד. למזלי אימי עדיין הניקה אותי ולכן לא סבלתי מחסור.

כשנודע לבת דודתה של אימי, אסתר שוורץ (שעלתה ארצה כבר בשנות ה-20 והתגוררה עם משפחתה בשכונת מונטיפיורי בתל אביב), שהגענו ארצה, היא איתרה אותנו, הגיעה למחנה העולים ברעננה ואספה אותנו אל ביתה.

שהינו בביתה, ברווחה יחסית, וקיבלנו יחס חם ואוהב ממשפחתה. לאסתר ולבעלה חנוך היו שלושה בנים: יונה, משה ואליעזר. בכל אותה העת בה אימי ואני

במיוחד היה קרוב לליבה מנס רץ, איש קיבוץ עין המפרץ, ששמר על קשר הדוק עם הורי במשך שנים רבות.

לימים סיפרו לי הורי כי בקשתם להתקבל לקיבוץ נדחתה בנימוק שאבי מבוגר מדי (הוא היה אז כבן 40), וזאת חרף כישוריו הטכניים והאחרים הרבים, כמו גם כישוריה הפדגוגיים של אימי.

בדיעבד, יתכן ועבור אימי זו הייתה החמצה. אולי במסגרת הקיבוצית הייתה ממצה יותר את כשרונה המוזיקלי וכישוריה החברתיים: בהוראה, בשירה במקלה ובכל פעילות תרבותית וחברתית אחרת. לעומת זאת, אבי מצא את מקומו במסגרת העירונית, הפרטית, הן בעבודה והן בפעילות מפלגתית. אבי השתלב יפה במפעל "טמבור" בעכו והיה פעיל בהסתדרות ובמפלגת מפ"ם ואח"כ ב"אחדות העבודה" ולבסוף במפא"י.

בעדותו כותב אבי:

"בשנת 1948 יצאתי עם בתי ואשתי לישראל ועוד הספקתי להשתתף במלחמת השחרור בתקופה שבין ספטמבר 1948 ועד מרץ 1949 במסגרת יחידת "קלט 5". היום אני גר עם אשתי צילה לבית שימרמן ובתי דפנה בת ה-12 בעכו, ואני מבין שסוף סוף אני אזרח מן השורה במולדתי היהודית".

עכו, קיץ 1949

בני משפחה שפגשו הורי עם עלייתם ארצה

בחולות אולגה. אסתר שוורץ, בת דודתה של אימי, הגיעה למחנה האוהלים חרף המתקפה הערבית, והעבירה את שתינו לביתה בשכונת פלורנטין שבתל-אביב. התגוררנו אצל משפחת שוורץ עד שאבי שוחרר מהצבא במרץ 1949. במהלך חודשים קשים אלה, ביתם היה עבורנו מעון מפרנס חם ואוהב. לאימי הייתה משפחה תומכת, והטיפול בתינוקת התחלק בין כולם עד שאבי אירגן את הבית בעכו ועברנו לשם.

בהמשך שמרו הורי על קשר הדוק עם אסתר ומשפחתה, והגיעו לכל השמחות שלהם. בחופשות הקיץ נהגו הורי לבקר בביתם החדש במרכז בעלי מלאכה.

הבית היה ממוקם באזור כפרי משופע בעצי פרי וגידולי ירקות עונתיים. לפעמים הייתי מגיעה יחד עם גולדה ויחד שיחקנו במרחבי הגן כשאסתר דואגת לפטם אותנו במרק עוף ואטריות ביתיות מעשה ידיה.

לבעלה של אסתר היה מוסך בתל אביב, לרשותו עמדה מכונית, ואסתר רכבה על אופנוע ללא חת.

אסתר ובעלה חנוך הגיעו מדרוהוביץ' לארץ בראשית שנות השלושים. כאן נולדו להם שלושה בנים: יונה, אליעזר ומשה. הורי לא שכחו את המעשה האצילי של משפחת שוורץ, תמיד הזכירו אותם לטובה והקפידו לשמור איתם על קשר כל ימי חייהם.

בארץ פגשה אימי את בן הדוד שלום קמרמן. שלום איבד בשואה את רוחק'ה אשת נעוריו. לאחר המלחמה הקים עם טובה משפחה חדשה. הם התיישבו ברמלה, ושלום עבד כמנהל חשבונות ברכבת ישראל.

לזוג הצעיר נולדו שני ילדים: גולדה ומרדכי, שנקראו על שם הוריו של שלום שנספו בשואה. הקריאה בשמות ההורים מושרשת עמוק במסורת היהודית, אך נשיאת זיכרון ההורים האהובים שנספו טרם זמנם נועדה כנראה ליצור המשכיות מן העבר אל העתיד.

בין שלום לאימי שררה אהבה גדולה. בביקוריו נהג לחבק אותה בעוצמה ובחום, והיא הייתה דומעת ללא הפוגה על חזהו. הם התקשו לחלוק את רגשותיהם זה עם זה, והמילים כמו קפאו בגרונם. הם, שחוו יחד את החיים שם, והבינו את גודל אובדנם, ידעו שכאן איש לא יבין זאת. וכאשר אימי נותחה ושכבה בבית חולים רוטשילד, שלום בא לבקרה ודאג לה מאוד.

מדי קיץ נהגו שתי המשפחות להיפגש. בתחילה טובה

הורי הגיעו ארצה עם תודעת התפכחות מרה שהם נותרו מתי מעט מהמשפחה הגדולה שאבדה להם.

היטיב לתאר את תחושותיהם הסופר אהרון אפלפלד:
"אחרי המלחמה אחזה באנשים מין אופטימיות זרה. כאב החתך היה טרי. האנשים לא היו מסוגלים להעריך מה שארע בהם. הדם במחזור כבר ידע יותר מהשכל ואף על פי כן הייתה מין אופטימיות... הדם במחזורו ידע איך לאחות את הפצע".

בספטמבר 1948, בעיצומה של מלחמת העצמאות, הורי הגיעו לארץ. אבי גויס לצה"ל, אימי ואני מוקמנו באוהל

אסתר שוורץ, בת דודה של אימי - תל אביב

שלום קמרמן, אשתו טובה ובתם גולדה, 1953

ונטעו שורשים במקום. לדברי גולדה, הקיבוץ עברה הוא המשפחה והבית. הורי המשיכו לשמור על קשר עם המשפחה, וגולדה המשיכה להגיע מדי קיץ לביתנו. וכך היא מתארת את חוויותיה בבית הורי: "...שבוע בכל חופש גדול באתי אליכם כילדה, לדודים שגרים ליד הים. לפני השנה צילה חתכה לנו פרוסות פרוסות של אפרסקים ושזיפים על צלחת קטנה עם מזלג... ו"תזוהרי מרצפת השיש החלקלקה שנשטפה בהרבה מים וסבון".

אחר כך חיכינו למאיורקו, גבוה ושתקן, שיחזור מהעבודה והלכנו לים. לפעמים אכלנו תבשיל חצילים בעגבניות, ולפעמים את המיוחדים של צילה, ה"בולבניקס".

לפעמים כשנסגר הים, שוטטנו עם אבשי וחברים, ולפעמים ביקרנו את האחים הארמנים שגרו בבוסתן. ואז גדלנו ויצאנו למסעות...".

אין ספק שחויית הקיץ בעכו חקוקה עמוק בליבנו. הבילוי בחוף הים מול חומות העיר העתיקה, השחייה במים המלוחים והסוחפים, איסוף הצדפים לאורך החוף

הגיעה עם הילדים לעכו, ויחד הלכנו לים, טיילנו בעיר העתיקה וליקקנו בהנאה גלידה במרכז העיר. בהמשך החופשה חזרתי איתם ברכבת לרמלה. בביתם הערבי הקסום, עטור עצים עבי גזע, הרגשתי נפלא.

גולדה ואני נהנינו לטייל בשוק הצבעוני, המתובל בריחות תבלינים מזרחיים, במסגד הגדול ובברכת הקשתות המוזנחת. בהמשך טיילנו ברחוב הרצל, שם הייתה לשלום חנות נעליים גדולה. בערב אכלנו על המרפסת הרחבה ונהנינו מהרוח הנעימה.

לקראת נסיעתי הביתה שלום צייד אותי בנעליים חדשות, שיא האופנה של הימים ההם.

הכיף הגדול נגדע בצורה טרגית כששלום נפטר באופן פתאומי מהתקף לב. גולדה היתה אז בת 14 ומוטי בן תשע. השבר במשפחה היה גדול והורי כאבו זמן רב את המהלומה הכבדה שנפלה על המשפחה.

בתום ימי האבל, טובה החליטה לעבור עם הילדים לקיבוץ גבעת חיים. בדיעבד, זו הייתה החלטה נבונה. הילדים נקלטו היטב בקיבוץ, רכשו חברה והשכלה

שירטט מזיכרוננו את כל העיר במדויק וכך בעזרת המפה שלו סיירנו בבטחה בעיר הריקה מיהודיה. אז הבנתי עד כמה חרוטה דרוהוביץ' בליבו ועד כמה מדמם פצע הפרידה מהוריו ומיקיריו. יתכן שבחירתו במדיטציה הינה מענה מזערי לטראומה שחוה במלחמה.

מירה, בתו, נישאה למשה בלילוס ונולדו להם סער וענבר. ענבר הקימה משפחה ונולדו לה יעל ואריאל. הם מתגוררים בבת ים. יעקב נישא לאלה ולהם נולדו שי ורויטל. המשפחה מתגוררת בניו יורק שבארה"ב.

בהמשך שנות ה-60 עלו לארץ משפחת שימרמן ומשפחת טמבר. הורי שמרו על קשר הדוק עם המשפחות. אחת מאמרות הכנף של אימי היתה "אם מגיעים אורחים בלתי צפויים אני מוסיפה מעט מים למרק ויש ארוחה". הורי תמיד אירחו במאור פנים ודאגו שאף אחד לא ייצא רעב מפתח ביתם. ארתור טמבר, שהגיע עם בנו אפרים, הרגיש בן בית

עם קרטיב לימון מרווה, העניקו לנעורינו טעם של עוד. בקיץ נהגנו לרכב על אופניים לגן הפרסי ולחוף אכזיב. בערבים הלחים טיילנו לאורך החומה וקינחנו בטיול רגלי בסמטאות המפותלות והמסתוריות.

צחקנו משטויות ונהנינו ממעשי הקונדס שעוללנו בשכונה. זו הייתה תקופה של תום בחיק הטבע, המשולבת בחיפושי מטמונים קדומים בגבעת נפוליאון. עם חלוף השנים התבגרנו... גולדה נישאה לדני צ'רבנקה והקימה את ביתה בקיבוץ גבעת חיים איחוד. לגולדה ודני שלושה ילדים: עופרי, נמרוד וגיל.

הקשר עם גולדה נמשך עד היום. אנו נפגשות בשמחות משפחתיות, ימי הולדת וגם שבתות "סתם". מרדכי קמרמן, אחיה של גולדה, נישא לתמי ונולדו להם יניב, נעמן ומור. המשפחה מתגוררת בבאר שבע.

בראשית שנות ה-60, כשברית המועצות איפשרה ליהודים מפולין לצאת משטחיה, הגיעו לארץ קרוביה של אמי שונה שכטר ואשתו חיונה, שעלו עם ילדיהם הקטנים מירה ויעקב. אימי הייתה קשורה מאד לשונה, והתייחסה אליו כאל האח האובד שחזר אליה מן הכפור.

היא סיפרה לי שבדרוהוביץ' הם בילו יחד בהחלקה על הקרח, בטיולים בעיר ובביקורים משפחתיים.

בתקופה הראשונה לאחר עלייתם, שונה ומשפחתו הרבו להתארח אצלנו. בהמשך קיבלו דירה נחמדה בקרית אתא, ושונה עבד במפעלי הזיקוק שבמפרץ.

עם יציאתו לפנסיה עבר לגור בירושלים והקפיד לבקר את אימי לעתים קרובות. בבואו לבקרה היה נכנס לחדרה ויחד העלו זיכרונות ממעמקי המגרות הסגורות, דברים שזר לא יבינם.

הקשר עם שונה נמשך גם לאחר מותה של אימי. בשיחות בינינו הוא מספר לי בכאב עד כמה הוא מתגעגע לדמויות ולמקומות בדרוהוביץ'.

לפני המסע שלנו לדרוהוביץ' הוא

כינוס משפחתי בקיבוץ גבעת חיים איחוד, 2003
יושבים: גולדה ובנה הצעיר גיל, עומדים: שונה, אשתו חיונה ובתו מירה

בני דודיו של אבי מהונגריה, משמאל לימין: יוסי ואסתר דוידוביץ', בלומה ומיכאל דוידוביץ'. חיפה 1956

כשאסתר ויוסי השיאו ביום אחד את חנה ואת דבורה, אבי נרתם לעזור בסידור האולם ובארגון האוכל לקהל הרב. שנים רבות אחר החתונה זכרו לטובה את המחווה שאבי עשה עבורם.

למשה ולי היה קשר מיוחד עם חנה ופנחס. ביתם בקרית חיים היה עבורנו פינה חמה על אם הדרך. תמיד הוגשו לנו כוס קפה ועוגה טעימה, או תבשיל הונגרי שהיה בקדירה. כשנחה עליו רוח המוסיקה, פנחס אף ניגן לנו קטעים ממייטב הלהיטים הקלסיים והג'ז.

האווירה מסבירת הפנים והשמחה האמיתית לפגוש ולארח אותנו, כבשו את ליבי. כשחנה נפטרה הרגשתי שפקע מיתר בתזמורת המשפחתית. התזמורת התפרקה, ואני איבדתי את חנה! פנחס, שאהב אותה מאוד, לא הצליח להתאושש מאובדנה. הוא דעך לאיטו, ונפטר כעבור שנתיים.

סמוך לביתם של אסתר ויוסי גרו מיכאל ובלומה, שעלו ארצה מהונגריה לאחר מלחמת העולם השנייה. בזמן המלחמה הובלו שניהם לאושוויץ, שם איבד מיכאל את אשתו הצעירה, אחותה של בלומה.

אצלם, וכשעמד להינשא בשנית, ליוכבד, ביקש מהורי ללוותו לחופה. הורי נענו ברצון להזמנה, קנו בגדים הולמים לאירוע, ויחד חגגנו את החתונה. ארתור עבד כמהנדס חשמל עד יציאתו לפנסיה. הוא ואשתו יוכבד גרים בירושלים, קרוב לשונה.

בהגיעו ארצה, פגש אבי את בני הדודים מהפלג המשפחתי ההונגרי.

בחיפה התגוררו יוסי ואסתר דוידוביץ'. הם עלו ארצה בשנות השלושים, והתגוררו בדירה קטנה ליד התיאטרון העירוני. נולדו להם שלוש בנות: חנה, דבורה ולאה. אסתר הייתה בת דודתו של אבי ודמתה לאחותו שנספתה בשואה. ביתם הצנוע שימש בית תמחוי ואכסניה לכל אחד מבני המשפחה שעלה לארץ. אסתר עשתה זאת באהבה, בחמלה וללא כל תנאי.

בשנות ה-50 וה-60, נהג אבי לבקרה בערבי חג עם זר פרחים מהודר. הוא נהנה לטעום מתבשיליה הריחניים וממטעמיה המתוקים. לפעמים ישבו במטבח הצר והחשוך והיא פתחה בפניו את סגור ליבה, וגם הוא סיפר לה מן הסתם דברים שנועדו רק לאוזניה.

בקרית מוצקין. זוהר, הבכור, הקים משפחה עם רינה, התמקם בכרמל ונולדו להם שחר ושרון.

בהמשך הגיע לצ'ילה, הכיר את ג'סיקה והקים איתה משפחה חדשה. שם נולדו בתיה, גיא וטלי. המשפחה עברה לספרד בעקבות עבודתו של זוהר. בזמן שהתגוררו במדריד, קרה אסון וגיא בנם נפטר ממחלת הסרטן. האבדה הייתה קשה וכולנו התאבלנו על הילד הצעיר. זוהר חסר המנוח עובד כיום בתחום התקשורת ברחבי העולם וכשהוא מגיע לביקור בארץ אנו מתראים לפעמים.

עמנואל עובד שנים רבות כמהנדס פרויקטים ברפא"ל. הוא נישא שלוש פעמים. מנישואיו הראשונים, לחדווה, נולדה בתו ורד. מנישואיו ליהודית קורנל (בתם של חנה ופנחס) נולדו גילי, הילה ושירי. המשפחה התגוררה במצפה כמון. כעבור מספר שנים עמנואל נישא בשלישית, והקים בית בהר חלוץ עם רעייתו קוני.

אין לדעת על מה דיבר אבי עם בני משפחתו. הוא עצמו לא היה דברן גדול והעדיף להקשיב. אולי עצם המפגש עמם היווה תחליף מעט למשפחה שנספתה. אף פעם הוא לא סיפר על חייו הקודמים שהיו טבועים עמוק בברשו ובנשמתו. כדי להמשיך לתפקד ביום יום הוא נזקק למנגנון ההדחקה, לשתיקה, לסיגריה הנצחית. אימי דאגה להגן עלי ונמנעה מלספר על סבלה. יתכן שלא רצתה להסתכן באובדן השליטה ברגשותיה, ופחדה להיסחף לתוך מערבולת רגשית. הקשר העמוק ביותר שלה היה עם אבי, שהיה עבודה האדם היחידי עמו יכלה לקיים דיאלוג בשפה המובנת רק להם.

אבי, שהיה מבוגר ממנה, הצליח להבין לנפשה ולהעניק לה אהבה, ביטחון כלכלי, וחיים רגועים מלאי תוכן ומשמעות.

כשהמלחמה הסתיימה, מיכאל נשא את בלומה לאישה. בארץ נולדו להם שני בנים: אברהם ומנשה. מיכאל ובלומה הקימו בית המושתת על ערכי הציונות הדתית, והבנים שרו במקהלת בית הכנסת הגדול והיו פעילים בתנועת הנוער "בני עקיבא".

אברהם פנה ללימודי הנדסת אווירונאוטיקה ולאחר שירותו הצבאי התקבל כמדען ראשי ברפא"ל. הוא הקים משפחה גדולה ומתגורר בקרית מוצקין. מנשה שירת בצנחנים ולאחר שחרורו נמשך לחיי הדת והחליט להתמחות בתחום. הוא הקים משפחה ונולד לו בן. חיי משפחתו נקטעו במלחמת יום הכיפורים, כשנפל בקרב בסיני. כל המשפחה הייתה שבורה וכואבת על הטרגדיה הנוראה.

זמן קצר לאחר נפילתו חלתה בלומה בסרטן ונפטרה. אביו מיכאל נישא בשלישית ונפטר בשיבה טובה בחיפה.

אריה (לויש) בן-דוד (דוידוביץ') הגיע לארץ כחלוץ בשנות ה-20. הוא הקים משפחה ונולדו לו שלושה ילדים: אליעזר, מנשה ויונה.

במלחמת העצמאות, בשנת 1948, נהרגו אליעזר ומנשה. לאימם לא עמדו הכוחות להתמודד עם האסון הנורא, והיא נפטרה זמן קצר לאחר נפילת בניה.

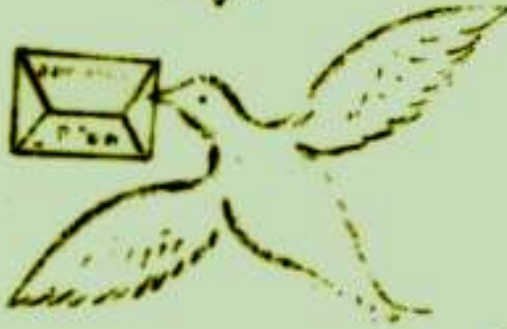
אריה נשאר עם יונה בתו הקטנה, בודד, כאוב ועצוב. כעבור כמה שנים הכיר בחיפה את מימי, ניצולת שואה מהונגריה, והקים איתה משפחה חדשה. נולדו להם שני בנים: זוהר ועמנואל.

יונה בגרה, נסעה לצ'ילה, הכירה את יעקב פולק ונישאה לו. לזוג נולדו ארבעה ילדים והם מתגוררים בצ'ילה. דב שיין למשפחת תעשייני טקסטיל ענפה, שהקימה בקרית גת את פולגת.

הקשר של הורי ושלי למשפחת בן דוד היה מאוד קרוב. אהבנו להתארח בביתם המהודר בשכונה הגרמנית, נהנינו מהאוכל ההונגרי המשובח ומנגינתו השמימית של זוהר.

האידיליה המשפחתית נמשכה כל עוד אריה היה בחיים. עם מותו נפל אבל כבד על מימי והיא התקשתה להתמודד עם המצב החדש. הבנים איבדו אב שהיה עבורם עולם ומלואו, אב דומיננטי ומשפיע. עם מותו הקשרים בין האחים התקלקלו וכל אחד פנה לגורלו. בהמשך נמכר הבית הגדול ומימי עברה לדור מוגן

לשנה טובה תכתבו

שנת תש"ח - 5708. שטי"ר וב'.

פרק ח': ילדות בעכו

ילדות בעכו

הבית הקסום שלנו

הבית, שמצא לבסוף אבי, היה בית ערבי שננטש ע"י בעליו, ערבי אמיד ממוצא לבנוני שברח מיד עם תחילת המלחמה ללבנון (ודאי האמין שיוכל לשוב אליו במהרה).

הבית היה גדול ומרווח. סביבו הייתה גינה גדולה ובוסתן עצי פרי. בחזיתו גדר של שיחי ורדים ושער ברזל מעוצב בצבע ירוק, כיאה לבית ערבי מכובד. במיוחד בלט בחצר עץ הדקל הכפוף, עמוס פירות התמר. במרכז הגינה הייתה בריכת דגים ריקה, אותה הקיפו שיחי יסמין. על גג הבית השתרגו זמורות הגפנים, שהניבו בימות הקיץ ענבים בשפע.

כמו כן היו בחצר עצי רימונים אדומים ויפים, וליד השער צמחה לה תאנה ענפה שהניבה את פירותיה, תאנים לבנות, עסיסיות. בגינתנו היה גם עץ שסק, שהניב פרי כתום ועסיסי כבר בראשית האביב, ובנוסף

היו גם עצי תפוז, מנדרינות וגויאבות. בקצה החצר עמד עץ אזדרכת שענפיו העבותים השתרגו לכל עבר. זה היה גן עדן של ממש!

היה לנו גם גן ירק, שאבי ואני שתלנו וטיפחנו, בו גידלנו בצל ירוק, גזר ועגבניות. וכן היו פרחים יפים שהיינו שנינו שותלים, משקים ומטפחים, כל פרח בעונתו: לוע הארי, ציפורנים וורדים.

בכל יום היינו משקים, בצינור גדול וארוך, את כל השתילים ועצי הפרי שבחצר. למרות שבאותם הימים השימוש בדשנים כימיים לא היה מקובל, גדלו הירקות והפרחים לתפארת והעצים הניבו פירות בשפע. במשך כל ימות השנה היינו מחלקים בשמחה מהפירות הרבים לשכנים ולחברים.

בנוסף גידלנו בחצר הגדולה שלנו גם ארנבות ותרנגולות לשימוש ביתי. הן הוחזקו במכלאות רשת שבנה אבי ומזונן היה חרציות שצמחו בשדה שהיה מול הבית. מדי יום, היינו אימי ואני יוצאות לקטוף את החרציות ולהאכיל בהן את הארנבות שלנו.

מדי פעם, היו הארנבות שוחרות החופש בורחות, ואני נדרשתי לרוץ אחריהן, לתפוש אותן באוזניהן,

אימי וחברתה חנה וינקלר מטיילות ברחוב י"ג בעכו, חורף 1951

עולים חדשים בעכו: הורי עם בני עירם בטיול בחג העצמאות, 1952. מימין: משפ' רפפורט.
משמאל: האשה האוקראינית שהצילה את ד"ר וייסמן ואשתו בתקופת המלחמה והם העלו אותה לארץ

של ראש עיריית עכו דאז, מר יוסף גדיש, ללמד בבית הספר בעיר, והעדיפה לחזור למסגרת היהודית-מסורתית, הטרומ פמיניסטית, בה הגבר הוא המפרנס והאישה כבודה בבית פנימה.

הודות לכך זכיתי, במשך כל שנות ילדותי, לבית חם ולאימא המצפה לי בבית עם ארוחות מסודרות. תפריט הארוחות היה קבוע וחזר על עצמו מדי יום ביומו: בבוקר חביתה עם סלט, בצהרים מרק ירקות, קציצות עוף או דגים.

במשך השנים, השתדלה אימי לגוון את התפריט ולשלב בו מאכלים ישראלים שהגיעו מהתפוצות השונות: מאכלי חצילים, מרק עגבניות ומרק מלפפונים חמוצים בקיץ.

אבי אהב מאוד לאכול אצל הדודה חנה (אניה) והדודה אסתר (בת דודה של אבי). שתיהן היו בשלניות "מדופלמות" והיו מבקרות, עם לא מעט רוע לב, את

ולהכניסן למכלאה. אהבתי אותן מאוד. הן התרבו במהירות (כיהא לארנבות) ומספרן הגיע לפעמים ל-200 ואף יותר. ברוב תמימותי, לא ידעתי שהבשר המוגש לשולחן השבת היה בשרן של הארנבות האלו, שאותן אהבתי כל כך...

לול התרנגולות בחצרנו סיפק לנו ביצים טריות מדי יום. ובנוסף לכל אלה, הסתובבו להם בחצר ביתנו גם חתול גדול ששמו היה אנטק וכלב שגידלתי וזכה לשם טויסט. בקצה הגן בנה אבי מלונה מעץ, במבנה דמוי בית קטן, ושם חיו להם בשלום ובהרמוניה הכלב טויסט והחתול אנטק. מי אמר שכלב וחתול לא יכולים לגור בצוותא?

כיצד התנהלו חיינו בבית?

הרמוניה ואהבה שררו בביתנו. אימי סירבה להצעתו

חביתה ודגי שפרוט (סרדינים) שהורי אהבו. אימי נהגה לאכול גם לחם שחור עם נקניק שינקן, שנקנה בחנות לא כשרה, ולבסוף היינו מקנחים בכוס תה. לאחר ארוחת הערב, היו הורי קוראים ספרים ברוסית, בידיש ובפולנית. בדיוק ב-21.00 היה כיבוי אורות וכולנו הלכנו לישון. סדר היום הקבוע והיציב נטע בי תחושת ביטחון ורוגע.

לעיתים רחוקות, במהלך השבוע, היו הורי יוצאים לסרט או להצגה. בתחילה היו מתחלפים ביניהם ובלבד שלא להשאירני לבד; האחד הלך להצגה ראשונה והשני להצגה שניה. אולם מאז היותי בכיתה ד', נשאיתי לבד והם יכלו סוף סוף לצאת ביחד.

אבי היה דמות מאוד פוליטית. תחילה היה פעיל בהסתדרות ובסניף מפלגת "אחדות העבודה" בעכו. מאוחר יותר עבר למפא"י ונשאר נאמן לה עד סוף ימיו. במסגרת זאת נסע מדי שבוע לחיפה לשיבות, ובאותה עת הלך לקולנוע "ארמון" לראות סרט. שניהם אהבו מאוד ללכת להצגות של תיאטרון היידיש ולהופעותיהם של דג'יגאן ושומאכר וכן גם לאלו של בולוף וקמינסקי.

בתקופה ההיא הבילוי המקובל ביותר היה ביקורים אצל קרובי משפחה וחברים. גם אנו, אחת לחודש, היינו נוסעים בשבת במונית לחיפה כדי לבקר את דודי מיכאל ואשתו אניה.

התחנה הסופית של המונות הייתה בשכונת "הדר" ומשם היינו ממשיכים ברגל דרך רחוב הרצל והחנויות האלגנטיות שבו: "משכית", "אופנת חיפה", חנויות נעליים, ספרים וחפצי יודאיקה יפים, חנויות תכשיטים וזהב. האווירה ברחוב הייתה מכובדת ואירופאית מאוד.

מרחוב הרצל היינו עולים לרחוב בלפור, עוברים דרך הטכניון הישן, ביה"ס בשמת, ממשיכים ועולים בעלייה הגדולה עד רחוב ארלוזורוב, משם פונים ימינה, לבית מס' 82 בו גרו דודי מיכאל ודודתי אניה. כאשר הייתי כבת 6, החליט דודי מיכאל לעזוב את ניהול הצרכנייה בעכו והקים יחד עם עוד שני שותפים קואופרטיב, רשת של מאפיות בקרית שמונה, בבית שאן, בראש פינה ועוד. דודי ודודתי עברו להתגורר בחיפה. במהלך השבוע היה דודי נוסע ומבקר בכל אחד מהסניפים ובסוף השבוע היו הוא ואשתו

תבשיליה של אימי.

אך למרות הביקורת הקשה והדמעות שבאו בעקבותיה, אימי לא נשברה. היא מצאה את גיטלה פסטרנק, עקרת בית נפלאה, שהגיעה מרומניה (בעלה עבד במפעל עם אבי), וזו, בהתמדה, בסבלנות ובאהבה, לימדה אותה להכין תבשילים רומניים ומטעמים מהמטבח היהודי, שאיפשרו לה להתמודד עם הדודות הבשלניות, הביקורתיות, ולהחזיר לעצמה את כבודה...

אבי נהג לקום מוקדם בבוקר, לעלות על אופניו ולרכוב למפעל. מכיוון שהמפעל היה קרוב לביתנו, הוא היה מגיע על אופניו בתשע בבוקר ואוכל את ארוחת הבוקר שאימי הכינה לו. זאת הייתה ארוחה קבועה שכללה סלט עגבניות, מלפפונים ובצל, פרוסות לחם שחור עם מרגרינה ובתוספת שמנת. אחר כך היה שב לעבודתו וממשיך בה עד שעה ארבע אחר הצהריים. כשחזר הביתה, היה אבי מתיישב ואוכל את ארוחת הצהריים שלו, שכללה תמיד: מרק ירקות, תפוחי אדמה מטוגנים או פירה, מנת קציצות או עוף מכובס, ולעיתים רחוקות היה גם גולש. המנה האחרונה הייתה תמיד קומפוט מפירות העונה. בחורף נוספו גם מיץ תפוזים ובננות ובקיץ אבטיח, מלון, ענבים ושזיפים מן הבוסתן.

לאחר הארוחה, היה אבי מתיישב בכורסתו, ליד החלון, וקורא. בקיר לידו ניצבה כוננית ועליה רדיו פיליפס שהובא מאוסטריה. גם אבי וגם אימי היו מעורבים מאוד בנעשה בארץ והקפידו להאזין לכל מהדורת חדשות. גם על קריאת העיתון הקפידו אצלנו בבית. בשנים הראשונות היה זה "לאצטע נייעס" בידיש ואח"כ התחילו הורי לקרוא עיתון בעברית, תחילה "ידיעות אחרונות" ואח"כ "מעריב". לאחר מכן היה אבי יוצא לגינה, משקה את הצמחים, קוטף את הפירות, גוזם ומתקן את כל מה שדורש תיקון. הבית היה תמיד צבוע ומטופח והגינה מטופלת.

בשעה שבע בערב ישבנו כולנו לאכול ארוחת ערב בחדר הקטן, שהיה גם חדר השינה שלי. מבעד לחלון נשקף שדה התירס של השכן. בחדר ניצב שולחן עץ מרובע, שאותו בנה אבי במו ידיו.

הארוחה, כמובן, חזרה על עצמה מדי ערב: סלט,

הכרמל, ומכבד אותי בגלידה טעימה. היינו מטיילים לנו לאורך פסגת הר הכרמל וצופים באוניות העוגנות בנמל. או שהיה לוקח אותי לחנות ספרים וקונה לי ספר מהספרות הקלאסית. כך התוודעתי לספריהם של ז'ול ורן, סלמה לגלרף וקארל מאי.

על החיים בשכונה

המשפחות שהתגוררו בשכונה הגיעו מגלויות שונות, ובדרכן היו ייצוג של תפוצות ישראל ממזרח וממערב; משפחת כהן ומשפחת בן עזרא הגיעו ממרוקו, וכמעט כל שנה נולד להם תינוק. משפחת איתן באה מטוניס, וגם להם כמעט כל שנה נולד תינוק. לאימי היה קשר הדוק עם האם רחל, הטוניסאית, וגם עם "סניורה" כרמל המרוקאית.

רחל הטוניסאית הייתה אישה נקייה מאוד, מסודרת ומאורגנת וידעה להכין היטב את מטעמי העדה. היא התחתנה בהיותה בת 14 והיו לה שישה ילדים. מדי יום שישי, לאחר הקידוש, הייתה אחת מבנותיה של רחל, אסתר או יהודית, מגיעה לביתנו ובידיה סירים עם קוסקוס, קציצות (טעימות במיוחד) ומרק ירקות ריחני ונפלא. אהבתי מאוד את האוכל הטוניסאי שהיו מביאות לנו וטעמו המופלא מלווה אותי עד היום. לפני כמה שנים, כשאימי הייתה עדיין בחיים, הגיעו אלינו לביקור רחל ובני משפחתה וכמובן שהביאו עימם קוסקוס נהדר.

ל"סניורה" כרמל שבאה ממרוקו הספרדית היו שמונה ילדים. עם "סניורה" דיברה אימי באיטלקית וזו ענתה לה בספרדית וכך היו משוחחות ביניהן. "סניורה" הייתה אישה טובת לב שנהגה כל שנה בחג הפורים לשלוח לנו משלוח מנות, קערה צבעונית מלאה בכל טוב, ממתקים מרוקאיים מכל הסוגים, ואני אהבתי במיוחד את העוגיות המרוקאיות שלה.

דויד, בנה הבכור של "סניורה", אהב לבוא אלינו הביתה (או יותר נכון אלי). מאחר והורי נהגו ביום שישי להאזין למוזיקה קלאסית, למד דויד בביתנו לאהוב מוזיקה ואהבה זו מלווה אותו עד היום.

לאימי היו גם חברים "ייקים" שבאו מגרמניה, איתם היו הורי הולכים לקונצרטים, מחזיקים בידיהם את התווים של היצירה המנוגנת, ועוקבים אם התזמורת

קיץ 1951

מארחים בני משפחה וחברים. לא היו להם ילדים ולכן אני הייתי בעצם ילדה של שתי המשפחות. הבילוי בביתם של דודי מיכאל ודודתי אניה היה תרבותי מאוד; הושמעו קונצרטים של מוזיקה קלאסית או פרקי חזנות (שהיו אהובים מאוד על אבי ודודי) במיוחד האזינו לחזן משה קוסוביצקי ולפרקי אופרה מפיה של הזמרת הידועה מאריה קאלאס. פנחס, קרוב משפחה, היה מנגן באקורדיון ומדי פעם היו רוקדים ריקודים רוסיים. אך העיקר היה לאכול ממטעמיה המפורסמים של דודה אניה. ביתם של מיכאל ואניה היה מטופח ואלגנטי, נקי מאוד ומאובזר – "בית בורגני", בניגוד לבית הורי, שהיה בית פועלי צנוע.

מדי פעם היה דודי לוקח אותי ל"גן האם" שבמרכז

שנה סוכה, להכין את מדורת ל"ג בעומר. המדורה הייתה משותפת לכל ילדי השכונה והוקמה על חלקת החרציות לאחר שהפרחים התייבשו. מאכל התאוה היו כמובן, תפוחי האדמה השרופים מן המדורה. איזה כיף היה להתלכלך ולחזור שחורים הביתה...

בשכונה התגוררו גם שלוש משפחות ארמניות, ניצולי הטבח התורכי. אחת מהן הייתה משפחת אוזיאן, שבנם ג'ורג' היה שותף לחבורת המשחקים שלנו. הוא למד בבית הספר הנוצרי "טרה סנטה" ולמרות שהיה מבוגר ממני בשנתיים, התיידדנו. ג'ורג' היטיב לצייר וכשמוניתי בבית הספר לועדת הקישוט, הוא צייר לי את הפלקטים לקראת אירועי חג או סיום השנה. ביתה של משפחת אוזיאן הארמנית ניצב על הכביש הראשי בעכו, דרך הארבעה. במשפחה היו חמישה ילדים והם דיברו ביניהם בארמנית ובעברית גם יחד. אבי המשפחה היה מגדל ירקות ופירות וכך סיפק את כל צרכי הבית. גינתו שכנה במין עמק מוקף

מדויקת בנגינתה...

למרות הבדלי המוצא והתרבות שררה בשכונה אווירה של סובלנות וקבלה ולא הייתה כל הפרדה בין אשכנזים לספרדים.

בעכו, ואפילו בשכונה שלנו, אפשר היה לשמוע ביטויים כמו "פרענקים" ו"אשכנזים" אבל הבית שלנו היה בית פתוח לכולם. הורי מעולם לא התנשאו. הנושא העדתי לא עלה כלל לדיון, ומבחינתם, כולם היו יהודים וזה מה שחשוב!

קרוב לביתנו התגוררה משפחת מיוסט, משפחה מרוקאית, ששינתה שמה לזמר. האב היה ציוני, חניך אליאנס, מונה לתפקיד מנהל סניף הדואר בעכו וניהל אותו במשך שנים רבות. היו להם ארבעה ילדים. אני התחברתי במיוחד עם אחד הבנים - אבשלום (אבשי) ועם אחותו מרים.

גם משפחות של ניצולי שואה התגוררו בשכונה; אחת מהן הייתה משפחת מיהלי יוצאת רומניה. האב לא מצא את מקומו בארץ, נטש את משפחתו וחזר לגרמניה. הבן, שלמה, למד איתי בכיתה והיה שייך לחבורה שלנו ברחוב. האם הייתה אישה אינטליגנטית ונאה, ידעה צרפתית על בוריה והייתה מקבלת אותנו בסבר פנים יפות. היא אהבה לדבר איתנו, אך תמיד היה מבט עצוב בעיניה. היא הייתה אישה בודדה מאוד. השכנים, שגרו בצמידות לביתנו, היו משפחה "ייקית", שבאה משנחאי ועל פי המסורת המקובלת, הגיעה עם כל הסרוויזים היפים והמפיות המהודרות. כיוון שהורי ידעו היטב גרמנית, הם התיידדו איתם וכולנו הצטערנו מאד כשעזבו את הארץ והיגרו לארה"ב.

במקומם באה משפחה הונגרית, משפחת בראון, ניצולי שואה, שהגיעו ארצה במסגרת "רכבת קסטנר" המפורסמת. קסטנר הציל את האם ואת בני משפחתה, ועל כן היא העריכה מאוד את פועלו והצטערה כשנרצח ושמו הוכפש.

משפחת בראון הייתה משפחה מסורתית-דתית. האב היה קצב במקצועו, שותף במפעל לייצור נקניקים, שעבד קשה מבוקר עד ליל. האם הייתה עקרת בית. מצבם הכלכלי היה טוב. קשר מיוחד נקשר ביני לבין בנם רפי (למרות שלמד בבית ספר דתי). שיחקנו יחד במחבואים, מחניים, כדורגל שולחן ועוד משחקים שהיו מקובלים אז. אהבנו לצחוק יחד, להקים כל

עם ציפי, חברת ילדות, ברחוב בן-עמי בעכו, 1952

משחקי הילדות בשכונה

היינו חבורת ילדים עצמאית ומעורבת. חיי החברה שלנו היו תוססים ועליזים. היינו ילדים בגילאים שונים בני כל העדות: טוניסאים, מרוקאים, פולנים, הונגרים, רומנים ועוד. כל יום, אחרי הלימודים, היינו נפגשים ומשחקים יחד ברחוב. התרוצצנו במרחבים כמעט ללא פיקוח הורינו. היו לנו קודים והירארכיה משלנו. ובמה שיחקנו? "הקפות", "תופסת", "מחננים", "מחבואים", "גולות", "4 מקלות" וכמובן, בעונת המשמשים, ב"גוגואים".

למרות שהמשחקים היו פשוטים, ההנאה מהם הייתה רבה. היינו חברים טובים, היחסים היו נהדרים, הבתים שלנו היו פתוחים, והרבינו להתארח זה אצל זה. הרחוב בו גרנו לא היה סלול. זו הייתה דרך רחבה, לא כבושה, שבה היו שקעים ותלוליות שהיו מתמלאים בחורף במי הגשמים ונוצרו בהם שלוליות, ואנו אהבנו לקפוץ לתוכן במגפי הגומי שלרגלינו.

עצים ושיחים. אם המשפחה הייתה פעילה במפלגה הקומוניסטית, שנאה את התורכים והייתה יושבת ומקללת אותם בלי הרף. מעברו השני של הכביש היו עוד שני בתים בהם התגוררו משפחות ארמניות, קרובי משפחה של משפחת אוזיאן. הם היו חשוכי ילדים, בתיים היו מטופחים ויפים ובסופו של דבר הורישו אותם לג'ורג' ולאחותו בובו, היום מדריכת טיולים בעכו.

מרבית המשפחות שהתגוררו בשכונה היו עניות ואף על פי שהיו כמה משפחות שמצבן הכלכלי היה טוב יותר, ההבדלים לא הורגשו.

רוח של סולידריות, של אחווה ושותפות שרתה על השכונה, והיא שאיחדה את כולנו. לא הייתה התנשאות ולא הורגשו פערים מעמדיים.

הצבעוניות האנושית הזו שבה גדלתי, העשירה מאוד את עולמי. נפגשתי עם תרבויות שונות, מאכלים ודרכי חיים שפתחו לי פתח לעולמות אחרים. אני מרגישה שיצאתי נשכרת מכך.

בגן "מזרחי", בת 5

בת 5, עם 'חית המחמד', הארנב הלבן

אחד היה עץ, השני היה אחראי על הורדת המסך - העיקר שכולם ישתתפו... כשבגרנו מעט, התארגנו לפיקניקים; היינו מכינים אבטיחים, סנדביצ'ים, מים לשתייה ופירות, ויוצאים כולנו, בחבורה מעורבת של גילאים שונים, רכובים על אופנינו, עד "הגן הפרסי" שבעכו. שם, בצל העצים, היינו עושים פיקניק או רוכבים על אופניים לחוף אכזיב. אבשי, שהיה חובב ארכיאולוגיה, התיידד מאוד עם אלי אביב, שהיה מארח אותנו בביתו. בעונת הקיץ אהבנו לקטוף את פרי הצבר. כיוון שהיה קוצני מאוד, עשינו לנו מקלות מיוחדים שבראשם קופסת פח ובאמצעותה קטפנו את הפרי. למרות שהיינו נחתכים ונדקרים, נהנינו ממתיקות הפרי... אהבנו גם ללקט את פטל הבר שצמח על השיחים ולקטוף את התותים מעץ שהיה מעבר לחומת הבית. מדי בוקר אימי ואני היינו קמות מוקדם והולכות לים, לחוף ארגמן, שבו הים היה שקט במיוחד.

הטבע רחש סביבנו והיה דומיננטי בחיינו. ממול לבית, ליד בית החרושת לפלסטיק, השתרע שדה גדול של חרציות, שבאביב התמלא בפריחתן, ובעונות אחרות פרחו בו חמציצים, סביונים, פרחי עין התכלת ומקור החסידה ועוד פרחי בר רבים ויפים.

בימי הקיץ הלוהטים, היינו מחכים לשקיעת החמה ואז מתחילים לשחק במשחקים שלנו: מחבואים, מחניים, הקפות ועוד, וכך ממשיכים במשך שעות ארוכות. רוב הזמן הסתובבנו יחפים. כשהרגשנו רעבים היינו קופצים הביתה, מורחים פרוסת לחם במרגרינה, עליה מפזרים מעט סוכר, ומיד חוזרים למשחקינו.

בקיץ בילינו שעות ארוכות בים. לי הייתה מסגרת מחייבת, אך רוב הילדים נהנו מחופש מוחלט. היינו נכנסים לים ללא פחד. הים היה חלק בלתי נפרד מחדות חיינו. לא ידענו אפילו ממה עלינו להיזהר. לא הייתה אז כל מודעות להגנה מפני השמש או לחשיבות שתיית המים. היינו שוהים בים כל היום, עד רדת החשכה. הבנים "החתיכים" היו משחקים במטקות ואליהם היו מצטרפות גם חלק מהבנות. אני העדפתי לשחק שש בש על החוף ולשוט בחסקה של פרמי, ידיד נעוריי.

באזור המשחקים שלנו הייתה גינה גדולה ולא ידענו למי היא שייכת, אבל ידענו שסבא משה - הסבא של אבשי חברי הטוב - מגדל בה ירקות: תירס, עגבניות, מלפפונים, בצל ירוק, גזר, קולורבי וסלק - וגם תבלינים שונים שהורינו כלל לא הכירו, כמו נענע ושייבה. הוא העמיד בגינה דחליל, לראשו שם כובע בארט ובידו תקע מקל וכולנו פחדנו ממנו מאוד.

היינו מתגרים בסבא משה, קוראים לו בשמות גנאי וזורקים חפצים לגינתו, והוא לא היה נשאר חייב, צעק והפחיד אותנו כשהוא מנפנף במקלו מולנו ואנו "הגיבורים", מיד בורחים ורצים לכל עבר...

כשהייתי בכיתה ג' אירגנתי את חבורת הילדים שלנו להצגה. ההצגה נערכה במרפסת הגדולה של ביתנו וכל המבוגרים הוזמנו לצפות בה. הכנתי כרטיסים, סידרנו כיסאות וספסלים, ואבא עזר לי להכין את התפאורה מכל השמיכות שהיו לנו בבית. הגיעו חבריהם של הורי וכל השכנים. כדי שאף אחד לא יפגע, חלילה, דאגנו לתת לכל אחד מהילדים תפקיד:

כיתה ז' בבי"ס התומר, עם המחנך משה מרץ, עכו 1961

בחיי היום יום של המציאות החדשה בארץ. דרך מדור מיוחד של שאלות ותשובות, שהיה פופולארי מאוד באותם זמנים, היה מסביר להם את המתרחש בארץ, עונה לשאלותיהם ועוזר לפתור בעיות כלכליות ומשפחתיות.

החדשות ברדיו היו דבר מרכזי וחשוב בחיי הבית. כל יום היו מאזינים להן בדביקות ואחר כך דנים בהן ומפרשים אותן.

בשיחותיהם הרבו הורי (בעיקר אימי) לדבר על המלחמה. בשבתות היו מגיעים אלינו חברים של הורי. נושא המלחמה היה תמיד הנושא הדומיננטי בשיחותיהם. דיברו עליה, על התלאות, על הקרבות, על ה"טריקים" וה"שטיקים" שעשו כדי לשרוד... רק על הכאב ועל האובדן הגדול לא דיברו.

בינם לבין עצמם, היו הורי מדברים בידיש. רק עם דודה אניה, אשתו של דודי מיכאל, דיברו רוסית. היא הייתה אינטלקטואלית והביאה איתה את הספרות הקלאסית הרוסית. כמו כן הייתה מקבלת בקביעות את השבועון הרוסי "אוגאניוק" ובעזרתו התעדכנו בנעשה ברוסיה.

אני אהבתי מאוד לקרוא ספרים. כבר בהיותי בכיתה

ב-8.00 בבוקר כבר היינו בדרכנו חזרה. אני זוכרת את ההליכה הזו בבוקר לים ואת השחייה במים החמימים כחוויה מיוחדת במינה.

מה קראו ועל מה דיברו בביתי ?

בביתנו הרבו לקרוא. הורי אהבו במיוחד את הקלאסיקה הרוסית: דוסטויבסקי, טולסטוי, פושקין, גורקי, שירת מאיאקובסקי ועוד, כמו גם תרגומים מצרפתית לרוסית של יצירות מופת מאת באלזאק, מופאסן ועוד...

גם ספרות פולנית הייתה מקובלת בביתנו, אך בעיקר כללה הספריה הקטנה שלנו ספרות יידיש: ספרים של איציק מענגר, שלום עליכם, כתבים ומאמרים שצאנין ערך ועוד.

לאט לאט החלו הורי להסתגל לשפה העברית, תחילה דרך העיתונים ומאוחר יותר החלו לקרוא ספרים עבריים.

מדי בוקר הגיע עיתון בידיש, "לעצטע נייעס", בעריכתו של צאנין, עורך בעל שיעור קומה, שידע, באמצעות העיתון, להנחות את העולים החדשים

התעצמותם של הסובייטים ומעורבותם הגוברת בחימוש ארצות ערב השכנות. וכשבא הניצחון הגדול על הערבים במלחמת ששת הימים, הייתה תחושת אופוריה אדירה, לא האמינו שזה אפשרי...

המפעל ומקומו בחייו של אבי

במשך כל שנות חייו בארץ, עבד אבי במפעל לייצור צבעים "טמבור". המפעל היה כל עולמו. הוא היה קשור נפשית לאנשים שעבדו עימו והם השיבו לו ביחס של אהבה וכבוד. היה לו מעמד ייחודי במפעל. גם המנהלים וגם העובדים כיבדו והעריכו אותו מאוד בשל יושרו, הידע הטכני הרב שהיה לו ודרך התנהלותו עם האנשים עליהם היה ממונה. אבי היה כתובת לכולם. פעמים רבות היו מגיעים לביתו עובדים מהמפעל שנקלעו למצוקה כלכלית או אישית ופותחים בפניו את סגור ליבם. היו מדברים איתו על בעיותיהם ואומרים: "שמאיר יפתור". ואמנם, בדרכו השקטה, החכמה והדיסקרטית, היה מוצא פתרונות לשביעות רצונם. מפעל "טמבור" היה לא רק מקור פרנסתם של העובדים, שרובם היו עולים חדשים, אלא כל עולמם.

א', קראתי באופן שוטף. במיוחד אהבתי ספרי הרפתקאות של ז'ול ורן, קרל מאי וכמובן ספרי "חסמב"ה". כיוון שחנות הספרים הייתה רחוקה מביתנו וכיוון שחינו התנהלו ברגל, היה בידי די זמן כדי לסיים את הספר, כבר בדרך, ולשוב לחנות כדי להחליפו. היה מעין הסכם בין אימי לבין גב' זומר, בעלת החנות, שאין לוקחים על כך כסף.

מאוחר יותר הייתי כבר מנויה בספריה העירונית שנמצאה בבית התרבות. מכיוון שבארץ עדיין לא היתה טלוויזיה, קריאת ספרים הייתה פופולארית מאוד בקרבנו. היינו כעין "קבוצת קריאה", בה היו גם יוסי קורנבלום ורבקה אפרת. יחד היינו קוראים ספרים ואחר כך דנים בינינו על הגיבורים, על התנהלותם ועל העלילה, על הסופר ועל התקופה. זה היה מרתק.

הורי היו מאוד ציוניים ואהבו את המדינה אהבת נפש. כשהתקיים משחק כדורגל במוסקבה נגד הרוסים וסטלמך הבקיע גול, השמחה הייתה כה רבה שאימי בכתה מרוב אושר; הנה! ניצחנו את הרוסים! - אמרה. מיד נפתחה הבירה, ושתו ושמו והגאוה היתה עצומה: אנחנו ניצחנו את הרוסים במוסקבה! במשך כל השנים ליוותה את הורי הדאגה מפני

מפעל טמבור

אבי זכה להערכה רבה במפעל ובמלאות 25 שנים לעבודתו, נערכה לו מסיבה גדולה באחד האולמות בעכו. לצערי, גרנו אז באילת ולא יכולתי להשתתף בשמחתו.

כשהגיע זמנו לפרוש לגמלאות, ביקשו ממנו להמשיך בעבודתו. הוא היה אז בן 65, לאחר התקף לב, והיה מאושר לצאת לפנסיה ולהתפנות לענייניו, על כן החליט לסרב לבקשה.

למרות שדמי הפנסיה שלו היו עלובים למדי, הוא לא שיתף אותי בכך. הורי המשיכו לחיות בצניעות גדולה ולהיות נדיבים כלפי וכלפי הנכדים, למרות האמצעים הדלים שעמדו לרשותם.

כחצי שנה לאחר פרישתו של אבי, שוב פנו אליו לשוב לעבודה במסגרת חצי משרה. אני שמחתי בשבילו אך אימי התנגדה ואבי החליט, לבסוף, לוותר. הטיעון שלו היה שאינו רוצה לאיים על אף אחד מן הצעירים, ממלאי מקומו. בעיניי היה זה טיעון אצילי ואופייני מאוד לדמותו.

עם זאת יש לציין, שוועד העובדים של המפעל המשיך לדאוג לפנסיונרים, ולשלוח כל שנה בראש השנה ובפסח, מענק כספי וצבעים לצביעת הבית. גם כשאימי התאלמנה, המשיכו לשלוח לה את מענקי החג והיא התרגשה מכך מאוד. לא כל המפעלים נהגו כך.

במסגרת המפעל נערכו טיולים לעובדים ולבני משפחותיהם בכל רחבי הארץ. תמיד היה משעשע להיות יחד עם ילדי העובדים והאוירה הייתה משפחתית ונעימה.

בימים ההם, טלפון בבית נחשב למותרות, והציפייה להתקנתו נמשכה לפעמים כחמש שנים. בביתנו לא היה טלפון, על כן אהבתי לבוא למשרדו של אבי, להתיישב בכיסא המסתובב שלו, ולצלצל לכל מי שהיה לו טלפון. זו היתה עבורי חווית ילדות נהדרת. במפעל טמבור ייצרו צבעים ומאחר שלאבי היו קשרים טובים עם הכימאים במפעל, הם היו מבקשים ממנו, בכל פעם שהמציאו צבע חדש, לנסות אותו בביתנו. וכך הצבעים החדשים היו מגיעים תחילה אלינו הביתה, והוא הפך מעין מעבדת ניסוי. כשהצבעים הגיעו, הרשה לי אבי לצייר בהם. ואני אהבתי מאוד לצייר על קירות הבית, לקשט את המחברות ולעטר עבודות שהיה עלי להכין בבית הספר. כך הבאתי לידי ביטוי את היצירתיות שלי. חסכון בצבע אף פעם לא נלקח בחשבון. גם חברותי הטובות נהנו מכל הצבעים והלקים השונים כשהגיעו לביתנו. הן השתמשו בהם לקישוט המחברות והעבודות שלהן.

כאשר נרכשה מכונה חדשה למפעל, היה אבי מקבל את הפרוספקט עם הפירוט הטכני שהיה כתוב בגרמנית, והיה לומד אותו היטב. בעת שאבי שקד על המפרט הטכני, היה חייב להיות שקט מוחלט בבית. אסור היה לי לדבר איתו או להקים רעש. לאחר שסיים ללמוד את הנושא, היה מרכיב יחד עם צוות העובדים את המכונה ובודק אותה. בדיקות אלו היו נערכות ביום שישי אחר הצהריים או בשבת, כשלא עבדו במפעל. רק עם תום הבדיקות ואישורו של אבי, הוכנסה המכונה לעבודה.

אבי מקבל את הוקרה על פועלו בטמבור, 1970

פרק ט': שנות ה-50 וה-60

שנות ה-50 וה-60

מאורעות חשובים שהתרחשו במדינה

מאורעות "ואדי סאליב"

באמצע שנות החמישים פרצו בחיפה אירועי "ואדי סאליב". זו הייתה התקוממות עממית של יוצאי צפון אפריקה כנגד הממסד המפא"ניקי האשכנזי. המהומות גברו והסעירו את הארץ כולה. הורי לא הבינו איך אפשר לשרוף ולשדוד עיר עברית בארץ ישראל. איך אפשר להתנהג באלימות כל כך גדולה כנגד השלטון שלנו. המחאה הזאת לא היתה מובנת להם והם לא יכלו לקבלה; איך יהודים יוצאים כנגד המדינה שלהם? הם חשבו שיש דרך אחרת להתגבר על הקשיים ועל הסבל.

בתקופה זו, בה התרחשו מאורעות "ואדי סאליב" בחיפה, היו כל השכנים מתכנסים בביתנו כדי להקשיב לחדשות ברדיו. כולם, כל השכנים - והיו בקרבם גם יוצאי ארצות המזרח - היו אנשים שעבדו קשה לפרנסתם וגם הם נסערו מהדרך האלימה שבה הפגינו נגד המדינה. רק מאוחר יותר הבנתי את עומק הפער החברתי ואת הרגשת הקיפוח העמוקה שלהם.

מלחמת סיני - "מבצע קדש"

כשפרצה מלחמת סיני בשנת 1956, גויס אבי לצבא. כל העיר נערכה למלחמה. אנשים התגייסו כדי למלא שקי חול כמגננה מפני התקפה צפויה. גם משה, בנה של דודה אסתר, השתתף במלחמה והיה בכוחות שנכנסו לסיני. כשהסתיים המבצע, הוא הביא לי משם מטפחת משי מדהימה ביופיה, ועליה הדפס של העיר עזה. הייתי גאה מאוד במטפחת הזאת. הבאתי אותה לכיתה, הראיתי לכולם ואמרתי שזה "שלל מעזה".

לאחר הניצחון הגדול של צה"ל במלחמה, הופעל לחץ בינלאומי על ישראל וקרא לה לנסיגה. ישראל נענתה לכך והחליטה לסגת. בביתנו לא הובנה החלטה זאת. זו הייתה החלטה פוליטית של בן גוריון. למרות שהורי סמכו עליו, הם לא יכלו, בשום פנים

ואופן, להבין ולקבל את החלטתו. מה עוד שבאה לאחר הניצחון המוחץ שלנו.

באותה תקופה סבל היישוב בארץ מחדירות רבות של חוליות חמושות של מסתננים מירדן ומצרים, שכונו "פאדין". הם ביצעו פעולות טרור קשות על צירי התנועה ובישובים היהודיים בספר. לאחר המלחמה, הייתה בארץ תחושה שניצלנו מהתקפה ערבית מאסיבית. והנה, דווקא לאחר שסוף סוף השבנו להם מכה אחת אפיים, פתאום נסוגים משטח שכבשנו בהצלחה מסחררת שכזאת? הורי למודי המלחמה לא יכלו להבין זאת.

משפט אייכמן

משפט אייכמן היה אירוע מכונן. עד אז לא דיברו בארץ על נושא השואה ועל הזוועות שהתרחשו בה. כשהחל המשפט, כל הארץ נדרכה. יום נצמדו האנשים למכשירי הרדיו והאזינו בקשב רב לעדויות. זה היה מעין הלם לאומי. תהליך כואב של תראפיה המונית. ניצולי השואה עמדו בזה אחר זה על דוכן העדים, סיפרו ודיברו, וכל העולם שמע וראה. אי אפשר היה יותר להתעלם ממה שקרה שם...

בשל הרדיו שהיה לנו, הפך ביתנו למרכז האזנה. כל השכנים היו מגיעים מדי יום ביומו ומאזינים יחד לעדויות ולמהלך המשפט.

דמותו של גדעון האוזנר, הקטגור הראשי, הפכה לדמות נערצת. דבריו חוצבי הלהבות זקפו את ראשי האנשים. בביתנו לא חדלו לדבר על המשפט ולקלל את אייכמן והגרמנים.

הייתה גאווה גדולה על הצלחתו המדהימה של ה"מוסד" והעומד בראשו, איסר הראל, ללכוד את אייכמן ולהביאו למשפט בישראל.

הרשעתו של אייכמן, הוצאתו להורג ופיזור אפרו בים מול חופי תל אביב, גרמו לסוג של אנחת רווחה. מין מתיקות של עשיית צדק ונקמה ברוצח אכזרי של העם היהודי.

מיד לאחר המשפט החלו להופיע פירסומים ובהם עדויות של הניצולים. רק בתום עשרים שנה לאחר סיום המלחמה, החלה האמת לצאת לאור. הנושא עלה על סדר היום הלאומי ומאז לא ירד עוד. זוועות מחנות ההשמדה נחשפו. ניצולי המחנות לא התביישו

בין המוזמנים היה גם חברו של אבא, אברהם קרן (וינקלר) ואשתו רות שסיפרו רבות על המלחמה, על הקרבות השונים ועל האנשים. בכלל, נושא המלחמה היה נושא קבוע בכל מפגש חברתי בביתנו. חבריהם של הורי, משפחת קוטביץ' ומשפחת וינקלר, היו להורי תחליף למשפחה. הייתה ביניהם הבנה עמוקה ואחוזה רבה, מאחר וכולם איבדו את משפחתם ועברו יחד את כל מאורעות המלחמה.

המפגשים החברתיים האלה היו חשובים מאוד להורי. אנחנו הילדים לא התעניינו בשיחותיהם וכאשר המבוגרים היו מתחילים עם סיפוריהם על המלחמה, ידענו שזה הזמן לצאת החוצה ולשחק... המתנות המקובלות בחגיגות בני ובנות מצווה בשנות השישים היו בעיקר ספרים, או תכשיטי כסף צנועים שבהם משובצת אבן אילתית ירוקה. הצניעות הייתה מאוד אופיינית לתקופה הזאת בארץ ואת האירועים המשפחתיים חגגו, על פי רוב, בבית. דודי מיכאל קנה לי, לכבוד בת המצווה שלי, את כל כרכי התנ"ך עם פירוש גורדון, ובכל כרך כתב לי הקדשה.

מותו של דודי מיכאל

כחודשיים לאחר חגיגת בת המצווה שלי, בשעת לילה מאוחרת, העירו את הורי והודיעו להם על מותו של דודי מיכאל, אחיו האהוב של אבי. כשהתעוררתי, שמעתי את אימי בוכה. אבי התיישב על מיטתי ואמר לי שדודי מיכאל נפטר מהתקף לב.

אבי, 1960

עוד לדבר ולספר. בבית ספרי התייחסו לנושא בהרחבה, ונתבקשנו לכתוב חיבורים. גם אני כתבתי חיבור על משפט אייכמן, ובמסגרת תחרות ארצית שנערכה ברדיו, זכיתי שחיבורי יושמע ב"פינת הילד" של "קול ישראל".

חגיגת בת המצווה שלי

מסיבת בת המצווה שלי נערכה בבית. הורי לא היו מעוניינים לערוך חגיגה לבני כיתתי - זה לא התאים לאופיים החילוני ולדרך חייהם הצנועה, וגם אני לא ייחסתי לכך חשיבות רבה. על כן החגיגה נערכה בגינת ביתנו, ואליה הוזמנו כל קרובי משפחתנו.

אימי טרחה והכינה ארוחה שלמה: דגים, מרק עוף עם אטריות, מיני בשרים, תוספות וכמובן - הקומפוט הנצחי ועוגת יום הולדת עשויה מאגוזים ושוקולד מריר ומצופה בקרם שוקולד.

על רצונה האמיתי. לאורך כל ימי השבעה סירבה לאכול ונכנסה לדיכאון עמוק ממנו לא התאוששה במשך כל ימי חייה.

מיכאל היה איש יפה תואר, כריזמטי, חכם, בעל תכונות של מנהיג. תמיד קיבץ סביבו אנשים אינטלקטואלים והתחבר אל האליטות. כבר בהגיעו ארצה נבחר לנהל את הצרכנייה, תפקיד שנחשב אז כתפקיד אחראי ומרכזי בחיי האנשים בעיר. מאוחר יותר נקט יוזמה והקים עסק כלכלי פרטי - רשת מאפיות שהצליחה יפה ושיפרה את מעמדו הכלכלי. דודי מיכאל אהב מאוד להאזין לפרקי חזנות ובשבתות היו נערכים בביתו ערבי תרבות. הוא קרא וכתב בכמה שפות: הונגרית, יידיש, פולנית, רוסית ועברית. היה תמיד לבוש באלגנטיות. בשביל אבי היה לא רק אח בכור, שאליו נשא את עינו, אלא גם כעין "עמוד האש" שלאורו הלך. בזכותו החליט לעלות ארצה. אבי דבק בו ולא רצה להיפרד ממנו.

למרות מעמדו המכובד של הנשים, הקשר העמוק ביניהם קדם לכל, והנשים הרגישו, כנראה, את עצמן במעמד משני, גם אם זה לא נאמר במפורש.

לאחר מותו של מיכאל, הפך אבי לאדם שבור, והבית שלנו השתנה. היה לי קשה לעמוד באווירת האבל הכבדה שהשתררה בו וביקשתי לנסוע לחבריי דן ודניאלה, שגרו בחיפה. אצלם הרגשתי טוב יותר; חזרתי איתם למשחקי הילדות ולאווירת הילדים, הנורמאלית, השמחה. שם יצאתי מן הקדרות והעצב העמוק שהורי היו שרויים בהם.

במהלך השבעה, גידל אבי זקן ולא הסירו במשך כל ימי ה-30. לי זה נראה מוזר כיוון שבימים כתיקונם היה נוהג להתגלח מדי יום ביומו.

במשך כל השנה, היה נוסע אל דודתי כדי לתמוך בה; דואג לכל צרכיה ומשוחח עימה. היה ביניהם קשר מיוחד עוד מימי המלחמה.

כאמור, בעקבות מותו של דודי, השתנתה מאוד האווירה בביתנו. אימי לא הפסיקה לבכות ואבי היה עצוב מאוד והפסיק את נסיעותיו לבית ההסתדרות בחיפה. החיים התנהלו במסלול של עבודה-בית, עבודה-בית. לא היו פגישות עם חברים ולא בילויים. בשערה השחור של אימי צץ לפתע פס לבן.

הקושי העיקרי היה בימי החגים, מאחר שנהגנו

דודי ודודתי, רח' הרצל בחיפה, 1959

הרגשתי צער עמוק ולא ידעתי איך להגיב. הייתי מבולבלת לחלוטין.

למחרת נסענו לחיפה. ביתו של דודי מיכאל המה אנשים. לא נתנו לי להשתתף במסע הלוויה והעבירו אותי לביתה של דודה אסתר. שם ניסו לפנק אותי ולהסיח את דעתי, אך אני לא מצאתי לעצמי מרגוע. לאחר הלוויה נשארנו בחיפה במשך כל ימי השבעה. אבי ודודתי אניה החליטו לקיים את כל דיני השבעה על פי מנהגי היהדות, אולי מפני שמשפחתו של אבי היתה דתית מאוד, וברגע קשה זה היה חשוב לו לחזור למקורותיו.

ניכר היה על הורי שהם מצויים בטרומה קשה בעקבות המוות הפתאומי. אימי לא חדלה מלבכות ואבי הסתגר בקדרותו. ברוב ייאושה, ניסתה דודתי אניה לשים קץ לחייה. רק לאחר שנאמר לה שעל פי חוקי היהדות לא תוכל להיקבר לצד בעלה, ויתרה

שהייתה מקובלת אז. אנשים הפנימו רגשות, התאפקו ולא נתנו להם ביטוי חיצוני. בהתאם לדמותו של "היהודי החדש", הצבר הקשות, לא מזילים דמעה וודאי שלא בוכים בפומבי. האנשים שהגיעו "משם" למדו להדחיק את עברם ואת רגשותיהם וניסו בכל כוחם להסתגל למציאות החדשה.

המעבר של הורי לבית החדש

רק מקץ כחמש שנים למותו של דודי מיכאל, החלה משפחתנו להתאושש. מה שתרם לכך יותר מכל, היה המעבר לבית החדש ברחוב הרצל. אימי מאוד התלהבה מהרעיון שתגור במרכז העיר, ליד הסופרמרקט, קופת החולים והבנקים. אבי לא רצה לעבור למרכז העיר ותכנן לקנות בית פרטי בשכונה

תמיד להתארח בביתו של דודי בחיפה, ולפתע התחלפו היוצרות ואנחנו היינו המארחים של דודתי אניה בביתנו. כולם בכו כל הזמן. דודתי, אניה, מעולם לא השתקמה ולא קמה מאבלה. עם השנים, הלך מצבה והדרדר.

אני זוכרת שכבר אז, כילדה, גמלה בליבי ההחלטה שלעולם לא אתן לאבל להשתלט עלי ושאעשה הכל על מנת לשוב במהרה לחיי השגרה. יכול להיות שאבלם הכבד של הורי נבע לא רק מאובדנו של דודי, אלא ביטא גם כאב עמוק על אובדן משפחתם ועל עולמם שחרב... כל הסכרים של הכאב, הגעגועים והאין הגדול שאצרו בתוכם נפרצו, ורגשותיהם העמוקים באו לידי ביטוי.

יש לומר שהתאבלות קשה לא הייתה אופיינית לדרך התנהגותם של האנשים בארץ, ולא התאימה לרוח

דודתי אניה והורי, 1964

הקומוניסטיות האפורות והאחידות, חסרות המעוף. זה היה פתרון הולם לעולים החדשים שהגיעו עם קום המדינה, ויחד איתנו עברו גם חלק מהשכנים שלנו בשכונה.

הפרידה שלי ושל אבי מביתנו הישן והטוב, מבוסתן עצי הפרי, גן הירק וגינת הפרחים שטיפחנו, הייתה לא קלה... במקום חצר פרטית, היה דשא אחד לכולם. מהר מאוד הבנתי שזה לא בשבילי. גרתי בבית הזה רק ארבע שנים, וזאת למרות שנהניתי מהמגע היום-יומי עם חבריי, שגרו בסביבה, ומהקרבה לקן "הנוער העובד והלומד". גם אימי, שאהבה מאוד את הבית החדש, המשיכה להתגעגע לשכניה והייתה מבקרת אותם מדי שבוע וגם הם היו באים מדי פעם לבקרנו. שנים רבות עוד נמשך הקשר.

לימודי בסמינר "אורנים" 1966-7

עם סיום לימודי בתיכון רציתי מאוד ללמוד הוראה. לאחר סיור מקיף בין הסמינרים, החלטתי שאני מעדיפה ללמוד בסמינר "אורנים", השייך לתנועה הקיבוצית. סמינר "אורנים" היה ידוע באיכותו הן מבחינת רמת המורים והן מבחינת התלמידים, שהיו ברובם אנשים בוגרים, יוצאי צבא, ונבחרו ע"י קיבוציהם לתפקידי חינוך. רק מעטים מביניהם היו עירוניים. עלות שכר הלימוד והמגורים הייתה גבוהה. על מנת להתקבל ללימודים ב"אורנים" היה עלי לעבור סדרה ארוכה של מבחנים - כולל ראיונות אישיים עם צוות הסמינר. בסופו של דבר, מכל המועמדים התקבלו רק אני וחברתי, שלמדה איתי בתיכון בקריית חיים.

סמינר "אורנים" נמצא במקום קסום, טובל בירק, ממוקם על גבעה מיוערת ובתוכה, בין עצי האורן, פזורים מבני הכיתות. מראה המקום שבה מיד את ליבי. בפינת החי המגודרת הסתובבו להם בחופשיות צבי, חמור, עז וברווזים וכן מיני ציפורים שקיננו על העצים, וגם טווסים הדורי צבעים התהלכו שם. הייתה גם בריכה ובה צפרדעים, נחשים, ועורב שהפריע את מנוחת הסטודנטים. התרשמתי מאוד מהאווירה הייחודית שהייתה במקום. השלווה הפסטוראלית הייתה שונה מאווירת הלחץ הבלתי פוסק של

1966, סטודנטית בסמינר "אורנים"

מרוחקת מהמרכז. אימי ואני התנגדנו לרעיון עד שלבסוף נעתר לנו.

בית חדש מביא איתו ריחות חדשים ואווירה חגיגית ואימי הייתה מאוד נלהבת ושמחה. ואמנם, עם המעבר נכנסה הביתה רוח חדשה של קניות והתחדשות. איכות חייה של אימי השתפרה. מדי בוקר הייתה יוצאת לסידוריה ולא נזקקה לתחבורה ציבורית. גם בית הספר התיכון בו למדתי היה קרוב מאוד.

כשהגעתי לבית החדש בשכונת הרכבת, הרגשתי גאווה גדולה שאנחנו גרים בבית חדש, מודרני ופונקציונאלי, אך תוך זמן קצר הבנתי שעזיבת הבית הישן הייתה החמצה גדולה. יופיו של הבית הגדול, הגינה הגדולה, בעלי החיים שגידלתי שם והפרטיות שהייתה לנו הוחלפו בשכונה מרובת כניסות ומשפחות, כמו בשיכונים של השכונות

ועוגה שאימא ואבא אפו. הם התעניינו מאוד בלימודי, בנושאי העבודות שאני כותבת, הכירו, דרך סיפורי, את כל המורים בסמינר והיו מעודכנים בלוח הבחינות שלי. במסגרת הלימודים ב"אורנים" יצאנו לעבודה מעשית בשטח; חצי שנה בבית הספר המבוסס "ליאו בק" בחיפה וחצי שנה בבית הספר לטעוני טיפוח ביקנעם. כשחזרתי מעבודתי המעשית היו הורי מתעניינים, רצו לדעת מה היה נושא השיעור שלי? איך הגיבו התלמידים? ואלה שצפו בשיעורי, מה אמרו? הצלחותיי מילאו אותם שמחה וגאווה. עם זאת, מעולם לא היללו ולא שיבחו אותי מחוץ לבית. באותם ימים הייתה תרבות של איפוק. לא היה מקובל להביע רגשות או להראות ביטויי אהבה; פחות חיבוקים, פחות נישוקים ופחות מחמאות, בוודאי לא היה מקובל לשבח ולהלל בפומבי. ועל אף זאת הרגשתי את עוצמת אהבתם אלי, ללא תנאי וללא גבול...

מלחמת ששת הימים - יוני 1967

שלושת השבועות שלפני פרוץ המלחמה היו קשים ולחוצים. לאחר שמיצרי טיראן נסגרו בפני ספינות ישראליות, הבנו שזו הכרזת מלחמה. הייתה אווירה של מתח באוויר. כל הגברים גויסו. בשידורי הרדיו (עדיין לא היו שידורי טלוויזיה) הושמעו נאומי המנהיגים הערבים, הקוראים למלחמת חורמה בישראל ולהשמדתה. בלט במיוחד המנהיג המצרי עבדול נאצר שדיבר גלויות על חיסולה של המדינה היהודית. הייתה תחושה של מדינה במצור. אנשים החלו לחפור ליד בתים שוחות מוגנות בשקי חול כדי להיות מוכנים לכל התקפה.

בטחנו ברבין כרמטכ"ל, אך פחות בלוי אשכול, ראש הממשלה, שגילה הססנות ואפילו גמגם בנאומו. עבורנו, ה"צברים", נימת דיבורו נשמעה גלותית וחלשה. כולנו חשנו שאנו נתונים בידיים הלא נכונות. בציבור הלכה וגברה הדרישה למנהיג חזק ומנוסה שיעמוד בראש המערכת הצבאית, מה שהוביל, בסופו של דבר, למינויו של משה דיין. גם בביתנו הורגש הלחץ. המחשבה על עוד מלחמה,

הבחינות והצלצולים בבית הספר התיכון. הורי שמחו והיו גאים שלאחר שהתקבלתי לכל הסמינרים בחרתי ב"אורנים". אבי נסע איתי ושילם את דמי הלימוד הגבוהים, כולל מגורים בפנימייה. ההוצאה הכספית הגבוהה שאליה נדרשו, הכבידה מאוד על הורי, מה עוד שעדיין שילמו משכנתא גבוהה על הדירה החדשה. מחוסר ברירה וכדי להשלים הכנסה, החלה אימי לטפל בילד קטן. היא אמנם אהבה מאוד את הילד והקדישה לו את כל כולה, אך התקשתה לעמוד בכך. על מנת להקל עליה, החלטתי בשנת לימודי השנייה לגור בבית. מדי יום הייתי נוסעת בשני אוטובוסים לסמינר ובחזרה. ואכן, אימי הפסיקה לעבוד והוקל לה.

ההוצאה הכספית הגבוהה, שהייתה כרוכה בלימודי, מעולם לא הועלתה כנושא לשיחה בבית. כל ספר שנזקקתי לו, היו רוכשים לי בלא היסוס. תמכו בי ועודדו אותי.

כל ערב בשובי הביתה, קידמו את פני בשמחה, והמרק החם והטעים ציפה לי; מרק עגבניות או מרק ירקות עם גריסים, קציצות בשר טעימות וכמובן סלט ירקות גדול מתובל בשמן "יצהר" (אז עוד לא השתמשו בשמן זית) ולימון, ולקינוח פירות העונה

הסכמי הנשק של 1947 קשה היה להכיל את גודל המעמד ואת המרחבים העצומים שנפתחו בפניהם. באותה תקופה קיבלו הורי מכתב מדודי באנגליה שבו תאר את הגאווה הגדולה שחש עם היודע דבר הניצחון הגדול של ישראל. במקביל, קיבלו הורי \$100 ממשפחתה של אימי בברוקלין. דוד שלמה שלח גם הוא 100 מארק. הרגשנו "ממש מסודרים". זאת הייתה תגובה אופיינית ליהודי התפוצות. אבי צחק אבל אימי התרגשה מאוד, ובכל פעם שמצאה כסף במעטפה, פרצה בבכי...

הגאווה הגדולה הביאה את הורי למהר ולרכוש את כל אלבומי הניצחון שיצאו בעקבות המלחמה. התלהבותם של היהודים בכל רחבי העולם לא ידעה גבול. ישראל זכתה לגל של אהדה בעולם. רק מדינות הגוש הסובייטי ובראשן ברית המועצות, שתמכה כל השנים בערבים וציידה אותם בנשק רב, ניתקו את קשריהן עם ישראל בעקבות הניצחון. העמדה הסובייטית, שהייתה פרו-ערבית מובהקת, הביאה את אהדתה של אימי לקומוניזם אל סופה. סוף סוף נוכחה להבין את גודל הצביעות של המשטר הקומוניסטי...

השירות הצבאי שלי במנחמיה

לאחר סיום לימודי ב"אורנים", גויסתי לצבא כמורה חיילת. למרות היותי בת יחידה, הייתי נחושה בדעתי להתגייס! הורי לא הביעו התנגדות וגם לא ניסו להפעיל פרוטקציה על מנת לבטל את הגיוס.

הגעתי לבדי ללשכת הגיוס בחיפה. חלק מחברותי הגיעו עם הוריהן, אך אני סירבתי לכך בתוקף. סצנת הבכי ליד האוטובוסים נראתה לי מיותרת. הרגשתי עצמאית ובטוחה בעצמי.

בסיום שבוע הטירונות הראשון, הגעתי לביקור בבית, כשאני לבושה במדים וגוררת אחרי את הקיטבג הכבד. הורי כמובן התרגשו מאוד והכינו לי את מיטב המטעמים שכה התגעגעתי אליהם במחנה. היה כיף גדול לחזור הביתה, לפגוש את הורי ואת משה, חברי, ששירת כבר בצבא קבע.

עם סיום הטירונות, נערך טקס הסיום ב"מחנה 80" שבפרדס חנה. היינו בנות 20, הרגשנו ממש בוגרות

כאן בארצם, הייתה קשה להורי, אף שלא ביטאו זאת באופן מפורש. הם השתדלו לגונן עלי מפני חששותיהם.

אבי המשיך ללכת מדי בוקר לעבודתו, ואימי המשיכה לנהל את משק הבית כרגיל. אף על פי כן הורגשה חרדה. מדי בוקר קראו בשקיקה את כל העיתונים ובמשך היום האזינו בקשב לכל מהדורות החדשות ברדיו.

באותה תקופה, הייתי בשנת לימודי הראשונה בסמינר "אורנים". כשבוע לפני המלחמה הופסקו הלימודים ואני התנדבתי לעבודות קטיף בקיבוץ יגור ולמיון הדואר בסניף בעכו.

בתקופה רגישה זו של טרם מלחמה, נערך בירושלים "פסטיבל הזמר". שירה של נעמי שמר, "ירושלים של זהב", שנכתב במיוחד לפסטיבל, זכה להצלחה אדירה וכבש את לבבות כולנו. במילות השיר תיארה נעמי שמר את הכיסופים לירושלים ולסמטאות העיר העתיקה בה שקקו פעם חיים יהודיים.

שבוע לאחר הפסטיבל, ב-5 ביוני 1967, פרצה המלחמה. הצלחתו המדהימה של חיל האוויר הביאה להכרעה מהירה בחזית המצרית, הירדנית ואחריה גם הסורית וגרמה לכולנו להינשא על גלי האופוריה. היינו שיכורי ניצחון. הנה, לאחר שנים כה ארוכות של דיכוי והשמדה, העם היהודי זוקף את קומתו ויודע להשיב מלחמה שיערה. שירה של נעמי שמר הושר בפי כל והפך, בן לילה, למעין המנון לאומי, ולאחר כיבושה של העיר העתיקה והכותל המערבי בידי כוחותינו אף קיבל משנה תוקף.

בבית האזינו כל היום לרדיו, וביום כיבושה של ירושלים, הלכנו לשכנינו, משפחת איתן הטוניסאית, כדי לצפות בטלביזיה הישראלית שזה עתה נולדה. בהתרגשות עצומה ראינו את רבין, דיין והרב גורן מגיעים לכותל ואת הצנחנים שכבשוהו עומדים צופים בו ובוכים. זה היה, ללא ספק, מאורע מכונן עבור כולנו. לאט לאט התחלנו לעכל את גודל הניצחון ומשמעותו ההיסטורית.

קשה לתאר את הפורקן הגדול שבא לאחר המתח והחרדה שקדמו למלחמה. שישה ימים. מלחמת בזק. ניצחון מוחץ על שלוש מדינות ערב - ומעמדה של ישראל השתנה לחלוטין. לישראלים שחיו בגבולות

מהעבודה הפיזית הקשה שעשו בבית ובשדות. היה לי קשה לראות את העומס העצום שהיה מוטל על כתפיהן: הכביסה שנעשתה כולה בידיים, הבישול הרב למשפחה גדולה שהתקציב שלה כה דל, הטיפול בילדים הרבים, ובנוסף לכך העבודה החקלאית בקטיף, בליקוט הירקות מהשדה, בזריעה ובשתילה - כל העבודות הפיזיות הקשות הללו, נעשו על ידי הנשים. במידה רבה הן הזכירו לי את הכפריות הערביות. ביטחונן העצמי היה נמוך מאוד. לא הייתה להן כל מודעות לחשיבותה של ההשכלה. על פי תפישתן המסורתית, הכל בידי הבעל... כשהגעתי אליהן והצעתי להן ללמוד כדי שיוכלו לחתום בבנק, לדעת לקרוא עיתון, להבין את מה שילדיהן לומדים - נראו להן משימות אלו בלתי אפשריות.

המראות שראיתי בבתיהן נגעו מאוד לליבי: היו משפחות שכל הריהוט בביתן היה רק שורות שורות של מיטות סוכנות דלות, ללא מצעים. בכניסה ניצב שולחן שעשו במו ידיהם. הם היו חסרי כל. הילדים קיבלו חצי ביצה והמשקה היה תה שייבה או נענע. למרות הדלות הנוראה, בהגיעי לביתם זכיתי תמיד

וגאות מאוד בעצמנו. לגאווה הגדולה נוסף גם קורטוב של הומור וצחוקים על מגרש המסדרים...

בהמשך נשלחתי לקורס להוראת מבוגרים, שהתקיים ב"טכניון" בחיפה. היו אלו שנות ה-60 המאוחרות, ועולים חדשים רבים עדיין לא ידעו קרוא וכתוב. הממשלה החליטה על מבצע "ביעור הבערות" והטילה את ביצועו על משרד החינוך והצבא.

אוכלוסיית העולים החדשים התרכזה בעיקר במושבים ובערי הפיתוח. המורות-החיילות נשלחו לכל קצווי הארץ כדי ללמדם קרוא וכתוב בעברית. אני נשלחתי למנחמיה, מושבה ותיקה בגליל התחתון. אז עדיין לא ידעתי, שהיישוב נמצא בקו האש הראשון ומופגז כל הזמן ע"י אנשי אש"ף, שישבו מעבר לירדן. בבוקר יום ראשון יצאנו, חברתי דניאלה ואני, לדרך. השתרכנו בה במשך שעות ארוכות עד שהגענו למקום. קיבלנו חדר מזוהם, שורץ עכברים, אותו חלקנו עם עוד שתי מורות חיילות.

כבר בלילה הראשון לבואנו ספגנו הפגזת מרגמות כבדה. הובלתי את הבנות למקלט, כשאנו שרוטות כהוגן מהקוצים ורועדות מפחד. הרעש הנורא של הפגזים הנוחתים החריש אוזניים. היינו בהלם.

התנאים שבהם חיינו במנחמיה היו קשים. נלחמנו בתיקנים ובעכברים ששרצו בדירה. טלפונים לא היו, ועל מנת להתקשר הביתה, היינו רוכשות אסימונים והולכות לטלפון הציבורי בצרכניה. מובן שבשיחותינו הביתה לא סיפרנו על כל תלאותינו ועל ההתמודדות הקשה שלנו. בבית ידעו שהכל בסדר!

בשנת 1968 אוכלוסיית מנחמיה הייתה מורכבת מעולים חדשים, שהגיעו מרומניה ומרוסיה, ומהשכבה הותיקה, שלא האירה פניה לעולים החדשים. הם היו חקלאים שגידלו עגבניות, פלפלים וחצילים. מאוחר יותר הגיעה עוד קבוצת עולים מהרי האטלס שבמרוקו ויושבה במעברה שעל הגבעה. רוב המשפחות היו מרובות ילדים, והנשים היו ברובן אנאלפביות. מטרת הפרויקט הייתה ללמדן קרוא וכתוב ברמה הבסיסית ביותר. זה לא היה פשוט בתנאים הקשים של חייהן. הן היו עקרות בית, מטופלות בילדים קטנים, המבשלות מדי יום שתי ארוחות למשפחתן הגדולה. חלקן אף יצאו לסייע בעבודות השדה. ידיהן היו מחורצות ושחורות

אוגוסט 1969, בראש הנקרה

קרבתה של מנחמיה למקומות המופגזים וכך נחסכה מהם הדאגה (המופרזת) לשלומי...

אבי, שגילה עניין רב במנחמיה, בא לבקרני באחד מימי פברואר הבהירים כשהוא סוחב עימו שטיח קטן, כיסא מיוחד שהכין עבורי, הרבה אוכל ומתנות מתוקות. הדירה המטופחת והנוף הפסטוראלי הניחו את דעתו והוא חשב שאני נמצאת במקום ראוי.

באותה הזדמנות, לקחתי אותו לביקור בתחנת החשמל בנהריים והוא התפעל מאוד מכל מה שראה שם. אימי, כרגיל, לא הרגישה טוב ולא הצטרפה אליו. עם הזמן, ההפגזות היומיומיות החלו להשפיע עלינו קשה. חברתי דניאלה סבלה מסיוטי לילה ומפחדים. הבנתי שאם אשאר שם גם אני אתחיל לשאת בתוצאות. הסימן המשמעותי הראשון לכך היה שכאשר היו ברכים ורעמים חזקים, בעת היותי בבית בעכו, הייתי נתקפת חרדה עמוקה, בדיוק כמו בעת נפילת הקטיושות.

לימים, נודע לי שכל החיילות שהוצבו במקום, עזבו ולא היו מוכנות להישאר בתנאים הקשים ששררו שם. לא ידעתי זאת כאשר הגעתי למקום ורק בדיעבד הבנתי מדוע מפקדת המחוז הגיעה אלינו לביקורים ואף זיכתה אותנו בתעודת הצטיינות.

החלטתי לעזוב. לפני כן דאגתי להכשיר שתי מורות חיילות שנשלחו במקומי, וכאשר התבססו במקום, עזבתי והחלטתי להינשא למשה, חברי מזה 4-5 שנים. תכננתי את פרישתי מהצבא לקראת חודש ספטמבר כדי שאוכל להתחיל לעבוד בהוראה במסגרת משרד החינוך.

ההמלצות החמות של בני שליטא, ראש המועצה, סייעו בידי לקבל עבודה כמורה שכירה, מחנכת כיתה ה', בחניתה. זו הייתה משרה מלאה, שכללה גם מגורים וקבלת שירותים שונים בקיבוץ.

בקבלת פנים חמה ואוהדת. היו מכבדים אותי בתה ובעוגיות מרוקאיות מעשה ידיהן.

בנחישות ובנאיביות מסוימת, הייתי עוברת יום יום בין הבתים, בשעות קבועות אחר הצהריים ובערב, ומשכנעת אותן לבוא ללמוד.

התחלתי בשיעורים קצרים של מחצית השעה עד שעה, בשעות הנוחות להן ועל פי בקשתן. אלה היו בעצם שיעורים פרטיים. הסיפוק הגדול מעבודתי בא לי כשהנשים למדו לעשות בעצמן את חשבונות ניהול הבית וידעו לחתום את שמן בבנק.

אני זוכרת שלקראת חג החנוכה, ארגנתי באולם במושבה מסיבה, באישורו ובעידודו של ראש המועצה, בני שליטא. האולם קושט בקישוטי החג, כשהנשים-תלמידותיי, קוראות קטעים ומשתתפות בתוכנית. ראש המועצה כל כך התלהב מהצלחת המסיבה, שהקציב לי לקראת פורים תקציב מיוחד למסיבת פורים, שגם היא נחלה הצלחה.

בעקבות הצלחת הנשים, החלו גם הגברים, שמילאו תפקידים שונים במושבה או במקום עבודתם בקיבוצי הסביבה, להתקדם בהשכלתם, לשפר את כישוריהם בעברית ובחשבון ולרכוש ידע כללי. הם הצטרפו לשיעוריי לאחר העבודה. חלקם ביקשו לשמור את לימודיהם בסוד כדי לא לפגוע בתדמיתם הגברית.

בכל אותה תקופה של שהותי במנחמיה, ההפגזות לא פסקו. כל לילה בחצות החלה הפגזה. המתח היה רב. האזעקות לא פעלו אבל הכרנו כבר את ה"תסריט הקבוע". ידענו מתי מתחילה ההפגזה והיינו עומדים מוכנים בפתח המקלט. וכשהסתיימה, היינו עולים על הגבעה וצופים במטוסים שלנו תוקפים בירדן. קשה היה להתרגל לזה. הנשים והילדים חיו בפחד מתמיד. מיד עם נחיתת הפגזים היו הנשים המבוהלות מתחילות לצרוח והילדים לבכות. לעיתים העדיפו ללון במקלטים הציבוריים, ובבוקרם חששו ללכת לבית הספר.

קשה היה להמשיך ולנהל חיים נורמאליים. רבים מהתושבים רצו לעזוב את המקום, אך העוני הרב והפרנסה הדחוקה מנעו זאת מהם והם המשיכו לסבול לא רק מההפגזות ומהתנאים הקשים, אלא גם מהבוז ומההתנשאות של בני המושבה הותיקים. למזלי, הורי, שהאזינו יום יום לחדשות, לא שיערו את